

AZ ÚJ

MAGYAR ORTHOLOGIA

ELŐADTA

A M. TUDOM. AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁBAN

MARTIUS 15-KÉN 1875.

TOLDY FERENCZ,

R. TAG.

BUDAPEST, 1875.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALÁBAN.

(Akad. utca, akad. bérház.)

Van a ki minden új szót megkaczag,
Ha azt tudóstól hallja s nem fonóktól,
Mert néki a nyelv csak fonóban készül,
S ahhoz Kazinczy és Virág nem ért. . . .
Berzsenyi (1815).

I.

Úgy hittem volt, Tekintetes Akademia, hogy e hazai intézetnek, annyi más közt, két fényes jogcíme van a köz há-
lára, melyért, midőn majd, hat év múlva, félszázados működé-
séről be fog számolni a nemzetnek, a méltatás jutalma neki
egyhangúlag meg fog szavaztatni a költészet és tudomány, az
iskola s a társadalom által: a magyar nyelv történeti alapo-
kon nyugvó szerkezetének s a magyar nyelv gazdagítása és
szépítése szabadságának elismerése — elismerése csak, mert
kivíva amaz Révai, ez Kazinczy által már volt. De a két kér-
désben még mindig ingadozó nemzet akkor csak azt várá,
mely részre álland e tiszteletre méltó testület, s midőn ez,
nem szóval hanem tetteleg, nyilatkozott, elhallgattak végkép
az orthologusok nevét méltatlanúl bitorolt ősdiak, s az iroda-
lom s az élet azóta bátran és szerencsésen haladt az új tör-
vény útain. Igen, szerencsésen! Mert vessük össze Pálffy Sám-
uel, vagy akár Verseghy Ferencz románjaik nyelvét a Jókai
és Kemény regényeik nyelvével, Pálóczi Horváth Ádám és Se-
bestyén Gábor társalkodási nyelvöket a mai vígjátékírókéval,
Katona, sőt Kisfaludy Károly tragédiai nyelvét mai Sha-
kespear-fordítóink nyelvével, ott a Kulcsár, itt a mai jobb
vezércikkírók nyelvét, ott a Tudom. Gyűjtemény, itt a Bp.
Szemle nyelvét, ott Budai és Horvát István, itt Horváth
Mihály és Szalay történeti előadását, szinte csak a nyelvet
tekintve; vessük össze az akkori orvosi iskola nyelvét az inas-
hús és ikráshús, a forró s a félbenhagyó hideglelés korában,
s ma az izom és mirigy, a forró és váltólázak nyelvét; vessük
össze az 1825-ki s a 1875-ki országgyűlések, törvény és tör-
vényszékek nyelvét; végre az egykori Teleki, s ismét a mai
Andrássy-salónok társalkodási nyelvét, s így tovább a végte-
lenig: s kérjük: *csak a mi?* vagy nem nagy részben a *mikép*

éreztetí-e azt a roppant haladást, milyent más nyelv csak egy pár századon át mutat fel? Ki óhajtaná vissza ama kor nyelvét, s áldozná fel neki azt, melyet nemzetünknek a neologia teremtett? Újra is azt mondom, bátran nem csak, hanem szerencsésen is haladtunk, még pedig *főleg ez akadémia tekintélyének oltalma alatt*, példája után és segédkedése mellett, bár nem bukdácsolás, nem túlkapások nélkül. De a rossz nagyrészt elbukott magától: *a nemzet helyes nyelvérzéke elejtette azt*; a túlkapások ellen pedig nem hiányoztak magában e tudós társaságban sem koronként az óvó szózatok, mind ez osztály ülésein, hol különösen Hunfalvy Pál alkalmilag gyakran, Joannovics György és jóval elébb Ballagi Móricz, kit senki ósdiának nem fog káromolni, és magam is, tüzetesen felszólaltunk: ez utóbbi barátom különösen a nyelvrontásról, én »a nyelvbeli újítások határaitól«
értekezve — mire itt csupán álláspontom jelzésére lett legyen szabad hivatkoznom. — De nem hiányoztak az intések az akadémiai közülésekben sem, még pedig az akadémia hivatalos organuma Arany János ajkairól, kit én, hadd mondjam ki, átgondolva, mély meggyőződésből és minden másnak kicsinylése nélkül — Czuczorral és Vörösmartyval együtt azon írói triász részének s ma, fájdalom, egyetlen képviselőjének tartok, mely nyelvünk szellemének *egyedüli legtisztább* incarnációja, de kiket ósdiaknak mondani szinte nem fog senki. Sőt végre nyilatkozott ünnepélyesen és közvetlenül maga az Akadémia is, midőn pályázat útján az idegenes szólásmódok káros voltának kimutatását kívánta (mit, melesleg mondva, senki sem teljesített, mert a jutalom és tiszteletdíj kiadatott ugyan két derék, *de egészen másról szóló* pályamunkának).

S im e bár tisztán fogalmazott, de félreértett pályakérdés felélesztette ismét a lernaei hydrát, eregeti ez fejeit a magyar argívusok ellen; s miután tegnap az igeragozás megrontásával nyelvünk szerkezetét vesztegeti meg, ma az egész nemzet által szentesített nyelvújítási elvet támadja meg, tagadva ezzel a nemzet műveltjei s az irodalom nyelvérzékét, s azt egyedül a parasztságnak ítéli oda. Ekép ez az új ósdi iskola nyelvünket régi szegénységébe taszítaná vissza, s azon ízlési körbe, melynek legkedvesebb élvezete a foghajma s a bagó;

s miután pár év előtt ugyanezen széken az igeragtant zilálta össze, most az Akadémia subventióján élő Nyelvőr lapjain indít harcot a nyelv gazdagításának és szépítésének.

Szükséges-e, tisztelt Akadémia, igéink ragszerkezetét hetven évvel Révai epochális *Vindíciái* után e helyen megvédeni? Azt hittük: nem! De mely téren nem kedves sokaknak a szabadosság? S most ki is hinak bennünket a párbajra. Jó. Ha az akadémiai becsület megkívánja, fel lesz véve a keztyű. És oda jutottunk-e hogy Kazinczy s az Akadémia győzelme után is, újra meg kelljen védenünk a nyelvnek azon jogait melyekkel minden *élő* nyelv bír? — Avagy a rideg stabilismusnak köszöni-e s a népnek, nem az irodalomnak, az angol nyelv, hogy más lord Byronnál mint az Old Chaucernél, s hogy más a Goethe németisége mint a Hans Sachsé?

De ez az új orthologia oly bátorsággal, oly ismeretekkel, s az előadásnak a neologia vívmányai felhasználásával olyatén szabatosságával vív, hogy sokakat eltántoríthat, s egy egész iskolát akar maga körül alkotni. »Amit a nép nyelvében találunk, arra hiába mondjuk, hogy helytelenül kapott fel — így mond egyik feje e demokrata iskolának — azt nekünk tény gyanánt kell elfogadnunk:« s ezért jó lesz a *leszel* s a *takarodj*; s ha ő francia volna, jónak kellene elismernie a párisi népenber »*j'av ns*«-ját is; csakhogy más a *tény* s más a *törvény*; ha ki gyilkol, az tény lesz, de törvényes is lesz-e az azért, hogy tény? S mikép mer az újítás ellensége e »tény« szóval élni, melyet nem a nép csinált, s melyet a nép nem ért, ha az irodalomból vagy, mi mindegy, papjától, megérteni nem tanulta? Író csinálta biz azt; de azért mégis azt hirdetik ők hogy »az *egész* nyelvújításban, egy porszem nem sok, de aunyi jó sincs; hogy *mind az, a mit létesített, válogatás nélkül kiirtandó*,« hogy a nyelvújítás vétségeit az (újítási) *elvnek* kell tulajdonítani, mely helytelen; s hogy az *újítók* vétke csak az »hogy az elv valósításában nagyon is szigorú következetességgel járnak el.« Nem kérem tőlök számon, hogyan használhatják az »*elv*« szót, melyet épen az ő elvökből kellene rosszallaniok? Hogyan *letesítés-ről*, *valósítás-ről*, miután *letes*, *valós* melléknév nincs, s e szokat Márton József nem ismerte? Mikép *következetességről*, holott a *következet*-et sem ők, sem más

nem használják, s arról még Kresznerics sem tud? Hát még *szigorú* következetességről hogyan szólhatnak, miután a »szigorút« a régiak, sőt Baróti Szabó és Sándor István is, e két czéegéres újító, csak, »miser, afflictus, calamitosus, oppressus« értelemben ismerik, s az új értelmet (»streng«) csak az átkos újítók fogták reá, kiknek még is »*emlékét*«, ú. m. tiszteli, kikről kegyesen nem azt mondja, hogy egyenként és összesen botorúl cselekedtek, hanem csak, hogy rossz alapon álltak. Micsoda? megint *emlék*? nem ép oly botor csonkítás által támadt szó-e ez, mint száz más, melyet ezzel együtt ők is használnak a nélkül, hogy »szigorú következetességökben« átlássák, miszerint az »emlékezik« igében a *K* a *kezik* képzőhöz s nem a *tő*höz tartozik; s ha ők netán az *emle* *tő* és *ek* képzőből olvasztják össze e szót, akkor meg egy más dicső ósdi elvvel jönnek ellenmondásba, melylyel az elvont gyökök ellen puskáznak — igen is »*gyökök*« ellen, mely szót ők is a botorúl megcsonkított *gyökér* helyett mernek használni, mindúntalan arczúl csapván saját elveiket — mondom ha az *emle* *tőt* veszik alapúl, megfelekeznek róla, hogy az *emle* a régi nyelvben csupán csak *emlőt* jelentett iuxta illud: »boldogok az emlék, melyek nem emlettenek.«

De hagyjunk fel e legkönnyebb módjával a polemiának: az absurdumba vezetéssel, bármely jogosan kiálthatnók itt az új ósdiaknak, hogy: turpe est doctorem dum culpa redarguit ipsum, és hogy: Oportet meminisse! Kivánjuk, hogy feledkezzenek meg minél sürűbben saját elvökről és népimádásokról: ugyanis feledékenységöknek köszönhetik, hogy szabályosan, szabatosan, és nem parasztosan, sőt literatorie és szépen írnak — hiszen nem a parasztság emlőin, hanem az átkos újítók irodalmán nevelkedtek fel! Maga Kazinczy örömmel számítaná őket az övéi közé!

Hanem lássunk nem igen híven követett, de annál bátrabban negédlett, elveikhez!

Az első, a legfőbb, az alapelve ez új ósdiaknak: »*A nyelvújítás nyelvrontás!*« Nem hiszik önök? ott áll az nagy betűkkel nyomtatva a tavali Nyelvőr 54. lapján! s a tanulság ebből, azaz a törvény (mely nálok is különbözik a ténytől) ez: Ne újíts! Nesze neked Kazinczy, Akademia, és Magyar

Nemzet! mely früstökölés helyett ma már *reggelizeds*, ebédedet *étvágygyal*, nem többé appetitussal, költöd el, estve nem játszószinbe lózsiba jársz, hanem a *színház páholyaiba*, sőt a Hét kurfirst szalája helyett *tánctermet* látogatsz, még pedig nem régi módi szerint, hanem *divatosan* öltözve; otthon pedig Berei Farkas András helyett Jókait, ezt a rossz újítót olvasod, komoly óráidban végre nem a diétára jársz egy-egy nagy órátort megvívatozni, hanem a *képviselőházba*, hol már nem is a praeses, hanem az *elnök* megnyitván az ülést, figyelemmel hallgatod jobb *szónokaidat*, s így minden nyomon átkos újítást üzesz!

De tán csak játszanak az új ósdiak a szókkal, s nem is állnak tőlünk elvben oly messze? Mert mikor ők az újítást kárhoztatják, »nem a nyelv tornáztatásáról — úgy mondanak, ismét új szóval, melyet még Kazinczy sem értett volna, ki nyelvet nem tornáztatott — *nem törvényes eszközökkel való természetes fejlesztésről* (fejlesztés? ismét új szó, melynek még az akadémiai Zsebszótár sem hallotta hírét), *hanem tagjainak kificzamításáról, önkényesen ráerőszakolt*, — (uraim, megint új szók! mert biztosítom, hogy sem az *önkényt* s annak egész nagy családját, sem az *erőszakol* igét az Akadémia előtt egy szótárban sem találják) — folytassuk: *önkényesen ráerőszakolt tudom-is-én mivel való mesterséges hizlalásáról van szó.*» Tehát megkaptuk a nyelvújítás definitióját: az a mai ósdiaknak: »a nyelv tagjainak kificzamítása, önkényesen ráerőszakolt tudom-is-én mivel való mesterséges hizlalása.«

Nekünk, tisztelt Osztály, a nyelvújítás más; nekünk az a mit a szó mond: t. i. minden *még nem létezett*, s *ennél fogva új* szónak képzése, még pedig *különféle módon* újból képzett szó, sőt szólás is. Akárhogy tornáztatjuk, fejlesztjük ezt a meléknevet hogy új: ezen torna, ezen fejlesztmény mindig csak valami nem létezettet fog előállítani, valamit mi fejlesztve még nem volt, különben azt fejleszteni többé nem, hanem csak használni kellett volna. Tehát minden még nem volt származtatás, minden ily összetétel, minden önállón nem használt tő (péld, csend, kör, gyár); szélésebb értelemben még a régi, de már feledékenységbé ment, és csakis, vagy kevesek által ismert tehát avúlt szók új életre költése (hős, dalia, ildom), — sőt

tájszóknak, tehát a nemzet nagy részére nézve nem létezett szóknak és szólásoknak szinte a nyelv köz kincsébe felvétele is újítás — nekünk; újítás az ha valamely régi és köz használatú szóra új, hacsak módosított, vagy átvitt értelmet is ruháztunk (*jog*, sőt néha, ha oly rossz is mint az *ív*, árkus papiros értelemben; újítás, ha idegen szót ajkunkhoz idomítva, átalakítva forgásba hozunk, mint mikor a magyar nép a *gens d'armes*-ből *Zsandárt* alakított, igen szépen, s ami sem tornáztatás, sem fejlesztés, de mert nem Kazinczy s az átkos újítók csinálták, hanem a nép, és így az ósdiak szerint »hiába mondjuk hogy helytelenül kapott fel«, ők is kénytelenek lesznek helyben hagyni, ők ugyan a korelával, ispionnal, bakterrel és más ezer ily népi gyöngygyel együtt, melyeket tőlök nem irigylünk; de aztán hagyják meg nekünk a *rím*, *rímlík*, *mím*, *mímel* és számos efélet, melyekre viszont nekünk van szükségünk, de izlésünk is. Újítás végre, ha új phrasisokkal élünk, péld. ilyen volt egykor, vagy háromszáz év előtt, a »*háborút visel*« is, bellum gerit, de ki akad fenn rajta ma? ilyen volt nem igen régen az hogy *jól megy*, *egyre megy*, *nem megy* stb, mik szinte nem ősmagyar szólásmódok, de milyeket, ó csoda, még az ósdi Nyelvőr is használ (1874. 54. l.) s im ez a neme az újításnak volt az, melyet pályakérdésül tűzött ki az Akademia, melynek hasonlíthatatlanul nagyobb a gyakorlati fontossága a *szóújításénál*, mely utóbbit a nyelvérzék magától is szerencsésen el tud intézni a Nyelvőr nélkül is, és melyet még is Imre Sándor és Thewrewk Emil urak alig érintenek.

Tehát az az újítás, a mit e szó annak vall: a mi *új*, s új az, a mi ember emlékezetére még nem volt; az, a mi a Nyelvőr szerint »a nyelvet tornáztatja, fejleszti,« és ha aztán nagyon sokat fejleszt benne, meg is hizlalja — az ósdiak finom műnyelve szerint; — a mi gazdagítja, az újítók műnyelve szerint; s így csakugyan egy lesz a mi nyelvújításunk, és a Nyelvőr nyelvtornáztatása, nyelvfejlesztése. Ezt bizonyítja az is, a mit a Nyelvőr nyelvünk fejleszthetőségéről egész lelkesedéssel beszél. Mikor nemzetünk európaivá és keresztyénné lett »az új képzetek, ú. m., az új fogalmak (notabene: képzet, fogalom, is új szók), az új gondolatok oly óriási raja borította el, hogy minden későbbi ilyféle áranlás még csak halvány árnyékának

sem igen mondható. És ime nyelvünk, mind ennek ellenére, *külső erőszak nélkül is*, csupán csak belső erejénél fogva tudott alakot, még pedig nemzeti alakot, teremteni.« Uraim, értsék meg az új prófétát: a nyelv, belső erejénél fogva, maga teremt, magától; s ki az a »külső erőszak«? Ki más mint az író? S hogy itt a *nye'v* alatt, mely belső erejénél fogva teremt, nem a *nép* értetik, bizonyos; mert nyomban azt mondja a Nyelvőr, hogy e *nyelv* a *népnek* magától is eleget tudott tenni; sőt szó szerint azt mondja, hogy a mi *nyelvünk* »a bibliát már a XIV. században *le tudta fordítani*«: emberek közbenjövele nélkül is, »csupán csak belső erejénél fogva«! külső erőszak nélkül, t. i. egy oly átkos író segedelme nélkül! Sőt »vállán már a XVI. és XVII. században elbirt egy hatalmas hittudományi irodalmat« — De itt már még is oszladozik a köd, s gyanítani kezdjük, hogy még sem a nyelv *csinálta* azt a XVI. XVII. század hatalmas hittudományi irodalmát, hanem csak *elbirta vállain*, mit a theologusok rosszul csináltak; mert biztosítom Önöket — évekig foglalkodván épen e hatalmas irodalommal — hogy vajmi rosszul csinálták azt meg a theologus urak műnyelv dolgában, annyira, hogy még a XVI. századbeli jogi műnyelvből is, nem sok ugyan, de több maradt meg, mint ama hittudományiból, mely után a Nyelvőr szerint nyelvünk »erőszakos újításra most se szorúlt«! Most tehát már úgy látszanék, hogy a Nyelvőr szerint sem a *nyelv* csinálta az irodalmat, azaz nem a nyelv *írt*, hanem az írók; s annál inkább, hogy nyomban utána ismét világosan teljes szenvedőleges állapotra kárkoztatja a nyelvet, mondván: »Szántásban fényesedik ki az ekevas, használatban *művelődik* a nyelv«, tehát, nem *míveltetik*, mert ha így, akkor megint az átkos írónak jutna az ekevas kifényesítésének érdeme. Azt hiszik tán, uraim, hogy valamit ráfogok a Nyelvőrrre? Nem, nyomban így magyarázza ő maga is találó hasonlatosságát: »Hogy ez így van, *hogy a nyelvvel csak élni kell*, s aztán **magától is művelődik**, szépül, hajlékonyodik, ügyesedik, gyarapszik« — (Uraim, becsületemre mondom így állanak ezek szóról-szóra a tavali Nyelvőr 58. lapján) — azt a *nye'víjítás eredménye* is fényesen bizonyítja.« Hát még is a nyelvújítás tette volna nyelvünket míveltté, széppé, hajlékonyává, ügyessé, gyarapodóvá? a nyelvújítás,

mely — nyelvrontás, mely »*már magában kárhozatos, és túl-
hajtvá csak annál kárhozatosabb*« (102. l.); miből aztán ismét
az következik: »*hacsak a nyelvet tönkre nem akarod tenni,
ne újíts,*« (102. l.); ismét: »*ne újíts, hanem tanulj, az majd el-
veszi a kedved az újítástól is, mert a nyelv alapos ismerőjének
ilyenre nincsen szüksége*« (103. l.); s ismét: »*a nyelvújítás
nem csak a nyelvnek, hanem az irodalomnak, sőt magoknak
a költőknek is árt, ergo már csak a magad érdekében se
újíts!*« (105. l.); a 107. lapon: »*Ne majmolj, ne újíts*« s ez
így megy folyvást, de azért maga széltiben él az átkos újítá-
sokkal, melyek bizony nem magoktól csinálódtak, mint az
*eredmény és mez, az érdek és jog, a viszony és jellem, a nézlet
és légkör* s száz más, melyeket bizony mások koholtak, s nem
a Nyelvőr által a nyelv dolgában autokratorknak elismert nép.

Mindezek után állapítsuk meg a fogalmakat. Mi minden
újítást, ha jó ha nem, újításnak nevezünk, mert eredménye va-
lami új. Az új orthologusoknak nem minden újítás — újítás,
hanem csak a rossz újítás, más néven a nyelvrontás. Ellenben
a mi nekünk jó újítás, az nekik »*a nyelv tornáztatása és termé-
szetes fejlesztése,*« de nem újítás. Ném kérdem — a mi valami-
ből fejlesztetett, nem más-e mint az a miből fejlesztetett, tehát
ehhez képest valami új: s így újítás is — addig ameddig. Elég
volt ennyi is a szókkal játszásból, melyből aztán oly tanok
vonatnak le, melyek folytonos ellenmondásokba keverik a
tisztelt és — mondhatom, elég bátran újító — ósdiakat.

II.

De csak most jó a nagyja. A mit a magyar Akadémia okúlva a Della Crusca s a francia Akadémia példáin kezdetben mindjárt elutasított magától: *a szókorpázás parancsoló és tiltó gyakorlását*; bár a közvélemény azt negyven év óta várta volt a felállítandó magyar tudós társaságtól, s neki e részben hódolni kész volt minden: olyasmit tetteg léptetett életbe az akadémiailag subventionált említett lap szerkesztője, e viszony szárnyai alatt, s az Akadémia épületében: egy kis Accademia della Cruscát!

»E végből — az alapítót magát beszéltettem — érintkezésbe tette magát az irodalmi férfiakkal, a lapok s folyóiratok szerkesztőivel, s a tanító világgal. A tárgy kellő megbeszélése után abban történt megállapodás, hogy a javítás munkájának végzésére *havonként nyilvános* tanácskozásokat tart, a melyeken (sic!) *minden ügybarát részt vehet.*« Látják Önök, hogy míg a francia Akadémia, szerényebben, mint magántársaság, közönség nélkül kezdte meg működését: ez a kis nyelvjavító Akadémia legott a nyilvánosság jellegét vette fel, s úgy nyitotta meg sorompóit f. évi január 2-kán, sőt a távollevőket írásban közlekedésre is meghívta (levelező tagok!), ügyrendet készített, havonként előre közzé teszi »a következő tanácskozmányban vitatás és javítás alá kerülendő szókat és szólásokat«, tehát ülései programjait; s végre a »M. Nyelvőrben« s más lapokban resolútióit közre is bocsátja.

Fontos még, hogy daczára a proclamált nyilvánosságnak, a tanácskozók nevei, a jelenvoltak száma, gondosan elhallgattatnak, s így a resolútiók az exoterikus közönségre úgy hatnak, mint valamely areopág végzése, melyeknek hozatalában azt gondolhatnók, hogy tán az összes magyar nyelvészet képviselői részt vettek; pedig csakugyan nem egyforma

dolog az, ha péld. egy Arany János vagy Piripócsi Jónás vitte-e a döntő szót. De az sem mindegy: három vagy harmincz areopagita működött-e közre e névtelen végzéseek hozásában? — Ime tehát a nyilvánosság, és egyszersmind a titok fátyolába burkolt magyar Accademia della Crusca: csak hogy szerény véleményem szerint a M. Tudós Társaság, ha hű akar maradni első határozatához és hagyományos nyelvpolitikájához, annak dicsőségéből kérni nem fog.

Az első resolútió jan. 15-én jelent meg, mely a *Rakpart* és *Raktárra*, az *Idény-re*, a *Vigarda-* és *Szállodá-ra* s hasonló »törvénytelen« képzésekre mondja ki a pereátot; s a quai-re a *kőpartot*, a raktárra a *tárházat*, az idényre a gyönyörű *ivadot*, a redoute berlőjére a *vigadóst*, mint a hôtelièrre a *fogadóst* (mért nem a csaplárost?) ajánlja. Országos hahota fogadta az elmés indítványokat; azok részéről pedig, kik komolyan vették a dolgot, ellenmondásokat hoztak a lapok: s én fel vagyok általok mentve ez új vívmányoknak gyakorlati szempontból illusztrálásától: de *elvi állítások* is vannak azok közé szórva, sőt a februáriusi resolútió már a nyelvrontás criminális kódexét is hozza: s miután a doctrinális méltósággal előadott tantételek ignotos facile fallunt: ezek azok, melyek e helyen megbeszélést követelnek.

Az első resolútióban két ilyen elv van:

1. »*Nyelvbeli tény, hogy a magyar nyelv az igetős compositiótól idegenkedik, s helyette igeneves szerkezetet használ.*« (1875. 2, 3. l.). Van ugyan fogház, lakhely, fenkő, fekhely, gyakfa stb., de a *lak*, a *fek* itt névtő is lehet, a *fen* is az, hiszen Volf György úr Pest vármegyében hallotta ezt: »Add csak ide azt a fent! (Valóban? s jól hallotta?); a *gyak* meg éppen név: pugio, sica (de azt nem tudják, hogy ezt ama híres szócsináló, Sándor István, csinálta, s ezután vette át Kresznerics és a Nagy Szótár); marad körülbelül az *egy* fogház és foghely — *egy példa pedig semmit sem bizonyít*, mint azt a második resolútió 7. sz. alatti hitágazata megállapítja.

2. »*Holt képzővel többé nem képezhetni szavakat*« (értsd *szókat*, 6. l.).

A második resolútióban az areopág már imperative lép fel: »Kötelességszerűnek tartjuk olvasóinkkal a *Nyelvtudo-*

mánynak ide vágó *megállapításait* megismertetni.« Micsoda nyelvtudomány *állapította meg* a következő hitágazatokat?

Vajon melyik más, ha nem a »Nyelvőré«, az areopág, mit a resumé már világosabban mond ki e szavakkal: »A *Nyelvtudomány Itélőszéke* csak az oly újonnan alkotott szó jogosultságát *ismerheti el*« stb., a hol — mint Önök látják, *már nevet is decretált magának*. Tehát a »NYELVTUDOMÁNY ITÉLŐSZÉKÉVEL« állunk szemben. Lássuk ennek a 2-ik resolútióban foglalt dogmáit is :

»Általában véve hibás minden olyan, *újabb keltü szó*, a melynek megváltozta akár jelentés, akár alak tekintetében, egészeré] vagy csak egyik tagjára nézve is, magából a nyelvből világosan nem igazolható. Helytelenek ennélfogva az oly szóalkotások« :

»1. A melyeknek alakjuk és jelentésük is teljesen ismeretlen.« Ily koholmányok többi közt a *pamlag* és *nyák* stb.

»2. A melyek akár való, akár csak gondolt képzőjüktől megfosztva, csupán csak sejtett, de világosan ki nem mutatható jelentésben önálló szökként szerepelnek.« Ilyenek a *zöm*, *gép*, *cím* stb., valamint »azok a csak kizárólag cselekvésjelelő szók is, a melyeket minden alaki kifejező hozzájárulása nélkül tárgyszökká erőszakolt a nyelvújítás«, péld. *véd* : *ügyvéd*, *csök* : *gyomorcsuk* stb.«

»3. A melyekben kifogás alá esik mind a tő, mind a képző«, péld. *takár*, *hamany*, *lobor* stb.«

»4. A melyekben a képző kifogástalan, de a tőnek vagy alakja, vagy jelentése nem igazolható ; péld. *nedély*, *tökély*.

»5. Az oly szók, a melyeknek töve helyes, de kifogás alá esik a képző.« Ezek a Nyelvtudomány Itélőszéke szerint ismét három osztályba (tán osztályra) szakadnak : 1. »Meggerevült képzőkkel alkotott szók«, péld. *főlep*, *korány*. — 2. »Idegen képzős szók«, péld. *tollnok*, *hordár*. — 3. »A melyekben a képző csak fictió«, péld. *tolonc*, *nyomda*.

6-dik dogma : »Mind a tő, mind a képző helyes, de a képző alkalmatlan ama működés végzésére, a melyre alkalmazva van« : péld. *okmány*, *festész*.

Végre 7-dik : »Nem fogadhatók el helyeseknek az egy,

vagy egyikét analogiára támaszkodó alkotások sem, kivált ha magUkhoz az analog példákhoz is némi kétség fér: péld. ha a személy analogiájára *szeszélyt*, a keztyű analogiájára *lábtyút* csinálnak, stb.

S már most »a mondottakat röviden egybefoglalva«, így hangzik a törvény:

»A Nyelvtudomány Itélőszéke csak az oly ujonnan alkotott szó jogosultságát ismerheti el — (tehát az újítás, ha helyes, végre még is kegyelmet talált ez Itélőszék előtt, bár ennek előfutárja annyiszor a mennyiszer fölkiáltott: Ne újíts!) — a melyben nem csak hogy az alapszónak jelentése tiszta, átlátszó; nem csak hogy a képzőnek értelemmódosító ereje érezhető, hanem megkívánja még, hogy ez utóbbit csak is azon működés végzésére alkalmazzuk, a melyet a nyelvszellem eléje szabott, s ezt a határt szándékosan sehol és soha át ne lépjük.«

Hallottuk, tisztelt Osztály, a kánont; s meg kell vallanunk, hogy annak dogmái oly szabatosan vannak formulázva, hogy könnyen megvesztegethetik azt, ki a törvényességet, a logikai szigort mindenek felett szereti, ki az elmélet és élet közti gyakori szakadás felett vigasztalhatatlan, s minden bajok okát abban keresi, mit Goethe oly szépen, de valóan is, kifejezett e versében:

Grau, theurer Freund, ist alle Theorie:
Und grün des Lebens goldner Baum.

Azonban mi nem vetjük el az elméletet, hanem annak oly szélességét állítjuk, melyet a természeti törvények változhatatlan szigora daczára, magában a természetben —, hát még az emberiség műveiben! — száz meg száz kényszerítő tényező közrehatása alatt tapasztalunk; mely a grammatikust néha kétségbe ejti, de mely a nyelveknek azt az életet, erőt, változatos-ságot, gazdagságot és szépséget kölcsönzi, melyet azoknak a grammatikus fanyar következetessége, s igen is gyakran vad ízlése, megadni nem bírna soha.

De lássuk már e dogmákat egyenként.

Először is az *igetős összetételek* itéltetnek el, mert egy példa (fogház) nem bizonyít semmit.« Ezen elvi enunciátióra

még visszatérek; de áll-e az, hogy csak *egy* példa él nyelvünkön ily összetételekre? A resolútió ugyan a *lakhely*, *fekhely*, *fenkő*, *gyakfa* példákban névtöket akar látni; bizonyosan azt lát a *várhelyben*, *leshelyben*, *lesvárban* is, mert hiszen a *vár*, a *les*, név is (Buda vára, lest hány stb). Itt tehát meg kell jegyeznem, hogy vannak igen is töink, melyek igék is, nevek is (*nyom* és az ő nyoma, *nyit* és valaminek a nyitja, *vár* exspectat, és földvár, *zár*, *leh* spirat és leh spiritus stb); hogy némely összetételekben a névtő, de némelyekben az igető szerepel, mire nézve úgy nyerhetünk bizonyosságot, ha az összetételt, mely mindig egyszersmind compendium, feloldozzuk, mert ekkor fog kitűnni az igefogalom-e az elsőbb (a primaire) fogalom, vagy a névi? Mi e szerint a lakhely? Lakni való, vagy akár lakásra való hely (*ás és* igenév-képzővel). A fekhely, nyughely? Fekünni, nyugodni való hely. Fenkő? Fenésre alkalmas kő. Gyakfa? Gyakásra való fa. Leshely? lesvár? várhely? Lesésre, leselkedésre, vásásra*), különösen az ellenség bevárására való vagy alkalmas hely, vár: míg a következőkben: *leshányó*, *lesvető* nomen rejlik: *lest* hányó, *lest* vető; így a régi leshálló, lestőrben is: *lesre* kivetett tör, hálló. A hol tehát az igés fogalom az elsőbb, ott az összetételekben is igető és nem névtő szerepel: ez a dolog logikai nyitja; s így helyes a raktár, rakpart, láthatár és száz ilyen, miből azonban nem következik, hogy hálszoba, irtoll, vetgép stb. is legyen. Amazok kellett a nyelvérzéknek, emezeket meg sem kísérlette; kellett a kellemetes, szerelmetes, szorgalmatos, alkalmatos is, nem kellett a hatalmatos, sérelmetes; s miért nem? Ilyenekben mutatkozik a nyelvérzék *szeszélyessége*.

Nem áll tehát, hogy nyelvünk az igetős összetételektől idegenkedik. Csinál, hol a fogalmak logikai rende kívánja; csináljunk mi is, okkal-móddal ezentúl is, s ne tartsunk tőle, hogy az ilyek elárasztandják nyelvünket. Egyesek túlbuzgó-

---

*) Ugyanazon észjárás szerint csinálta a német a tün történetesen hangilag is egyező Warte-ját a maga »warten« igéjéből, minél fogva neki nem csak Sternwartéja van, um die Sterne zu beobachten, hanem Wartthurmja is, um den annahenden Feind bei Zeiten zu entdecken (Heinsius). A várban is bevárjuk az ellenséget.

sága vagy izléstelensége correctívumot talál mindig a nyelv-érzékben, mely a nem szépet, nem alkalmast elejti ezentúl is, mint elejtette eddig is.

Így leszünk, ne féljünk, a *holt képzőkkel is. Holt képző?* Ne mondjuk ki oly könnyen e szót. Holt az volna, mely *élő szóban* nem, vagy olyanban él, melynek gyökét vagy tövét külön magára nem értjük, sőt értelmét nem is sejtjük, s ennél fogva a képző jelentését sem gyaníthatjuk. De ily holt képző alig van egy pár; ilyek volnának az *eszt* az *el-eszt*-ebb alakban, a *ha he* (írha, bolha, lomha, csürhe, görhe), a *la le* (cek-le, gerla), a *sa se* (varsa, vörse, emse), a *va ve* (csajva, kamva, ponyva, eleve), melyeknek tehát functióját sem ismerhetjük, mert a tőét (egy-két kivétellel) nem értjük. De ezekkel még az átkos újítók sem alkalmatlankodtak. Ellenben vannak *nyugró képzőink*, többnyire szép hangúak, nagy számmal, melyek nem élnek ugyan úgy, mint a ragok, s azon képzők, melyekkel mindenki, a gyermek s a tanulatlan is, minden perczen alkot ösztönszerűleg szót (péld. az *ás és*, *at et*, *os es*, *acska*, *ecske*, *talán telen*, *i*, *nyi* stb.); de élnek szók, melyeknek jelentését biztosan érezzük, habár a tőnek külön magára s a képzőnek is külön magára szabatosan körül nem írhatjuk is értelmét. Péld. a *kom-or* és az újabb *kom-oly*, a *szom-or* (szomorkodik), a *gyöny-ör* (gyönyörködik), a *kes-er* (honnán kesereg, keserű stb) gyökeinek (*kom*, *szom*, *gyöny*, *kes*) praecis jelentését nem mernők más nyelvbeli szóval visszaadni; de azt még is érezzük, hogy a *kom*, a *dernek* (*der-ít*, *der-ül*, *der-ü*), a *szom* a *vígnak*, a *gyöny* tán a *búnak*, a *kes* az *édesnek*, sajátlag is, átvive is, ellentéte; érezzük hogy a jelentés a gyökökben van, mint világos példákból is: *nyom-or*, *domb-or*, *köny-ör*; hogy a nyelv zsenge korában tán igei és névi fogalmat együtt fejeztek ki, míg a nyelvszellem az *ar*, *or*, *er*, *ör* képzőket találta fel, hogy a *még közös és külön nem vált fogalmakat elválaszva alakilag is*, azaz, (fő- v. mellék-)névi képzőkkel névi, s ezekből viszont másokkal (*kodik*, *og*) igei alakot adjon nekik.

Nem adom lajstromát a nyugvó képzőknek, mert akkor a szóképzéstan igen tekintélyes részét kellene letárgyalnom, mi egy előadás, s általában akadémiái előadások, tárgyát nem

teheti; de még azon naivságra sem vetemedem, hogy a »Nyelvtudomány Itélőszéke« kétszáz év előtti primitív felfogására komolyan reflectálva, az ő »csak gondolt képzőiről« egy szót is szóljak, s tán mutogassam, hogy a *zömök* nem gyök, hanem gyökből (zöm) és képzőből (ök) álló származék. De igen is védem a *nyugvó képzőknek ismét használatba vételét, vagyis a nyelvszellem működésének folytatását*; ne feljünk: a *nyelv-érzés ellenőrzeni fogja azt.*

De nem csak a »holt képzők«, hanem, mint láttuk, az *elvont gyökök felélesztése is* tiltatik, ha jelentése csak sejthető, s világosan ki nem mutatható (II. resolútió, 2-d dogma). Nem tudom, átkával sujtja-e az Itélőszék a *kecs* és *pir*, *csüd* és *csend*, *kör* és *rom*, *gyök* és *lob*, *lúz* és *tak* és száz eféle elvont gyököket is; de azt tudom, hogy az idegen eredetű *gép* és *czég* másuva való, s ha szabad volt Carolusból a latin *us* végzet elmetszésével Károlyt, a *vers-usból* verset csinálni, amott a Hebel és Zeiger német *el* és *er* végzetei elvetésével szabad volt gépet és czéget csinálni, s ily esetben minden attól függ, kell-e a nemzetnek? Ha igen, mint itt ugyan úgy látszik akkor minek a grammatikusok haszontalan berzenkedése? A *czím* pedig, melyet az areopág szinte elítél, nem oly egyszerű kérdés. Nem tudom eredetét, de ha a *czímer*-ből volna is e majd száz éves szó elcsonkítva, melytől azonban nagyon különböző értelemben használtatik: örvendenünk kellene hogy a vak ösztön, mely azt csinálta, és az mely azt elfogadta, ezen Itélőszék által még nem volt terrorizálva. Avagy hát nyújtsanak ez urak pótlékot, egy más, még pedig ily rövid, csinos, kezelhető és kényelmes szóban, és mely *mind azt kifejezze*, amire a *czímet* használjuk, ú. m.: 1. könyv címe, címlapja; 2. levél címe; levelet címezni; 3. tudori cím; címzetes püspök; 4. mely cím alatt követeled ezt? örökség címén; 5. Verbőczy Hármaskönyve I. részének 1. címe; 6. ez a társaság »Athenaeum« címet visel, stb. Be jó sokszor, hogy a nyelvérzés nem oly bölcs, mint a mi grammatikusaink! S a cím mellett a *czímer* is megvan, meg is marad, szinte több, de mind más-más jelentésével.

S itt egy cím alatt elvettetnek a névképen használt igék is: *véd* (s *ügyvéd*), *csuk* és a gyomor csukja v. gyomor-

csuk; miért nem a *lep* is (»föd koszorút gyászlep takarja« Bajza). Ej? S mi más a *nyom*, s a *nyit*, s a *zár*? Nem a legtökéleteseb analogiát követte-e itt a neologia? Aztán *Véd* létezik helynévnek is, tehát névnek. — Igaz, ily képzések a bátrak közé tartoznak, nem is kívánatos hogy tömegesen készüljenek; de ne féltsük ezek áradásától nyelvünket; látjuk, csinján bánnak velök: sőt örvendjünk az oly szerencsés inspirációnak, mint a Baróti Szabóé, ki első ajánlotta a *véd*-et névszólul »védelem« és »patronus« értelemben, a honnan lett az ő *véd-írása*, a Sándor István *védatyja* (tutor), míg a *causae patronus* (advocatus) értelmében a megyéknél és törvényszékeknél csak felmerült az — *ügyvéd is*, s megmaradt, s megmarad, akármit határoz — az Itélőszék.

Jön a II. resolúció 2. 3. 4. és 5. dogmája, melyek szerint hibás minden új képzés, melyben vagy a tő, vagy a képző, vagy mindkettő kifogás alá esik.

Lássuk először a kifogásolt *töket* sorban, melyekről t. i. még nem volt szó.

Kér, bur (és *bor*), *vir*. Ezek tisztán csak származékaikban maradtak fenn: *kér-eg*; — *bur-ok*, *bur-o-gat*, és *bor-o-gat*, *bor-ék*, *bor-u*, *bor-ít*, *bor-úl*, *bor-ong*; — *vir-ít*, *vir-ül*, *vir-ág* (*vira-ag*). De oda sülyedt-e vissza nyelvtudományunk, hogy szükséges legyen bizonyítani, miszerint valódi, tiszta, világos gyökökkel van itt dolgunk? Vagy csak a jelentéssel van baj? Hát a *kér* jelenthet-e egyebet mint a mit saját derivátuma, mint a *rom* is azt a mit a romladék, a *csend* azt, mit a csendesség stb.; s még akkor is, ha *ker*-ből (bekerít, tehát befog) lett? Van-e tisztább jelentés a *bor bur* gyökénél, melynek minden származékai befedésre, letakarásra, vagy, s ép ezért, átvive a homály fogalmára mutatnak? S ép így a *vir*. Más kérdés: van-e a tudománynak erre a borra virra szüksége? Az életnek ugyan nincs. S mit mond természettudósaink *izlése* e két elvont gyök összetételéhez (*virbur!*), holott a magyar nyelvérzék szükségesnek találta, midőn idegen szót vett is fel, ezt annak biztosabb megértetése végett egy ismerttel tenni össze, s mondotta: *czeřhal*, *kőszikla*, *bikkfa* stb. S meglássák Önök, a két ősi alakjában újból felelesz-

tetni kezdett szó összetétele, a *virbur*, halva született volna, ha tisztességesen hangzanék is — s minden areopág nélkül is.

Ismét kifogásoltatik a *csir* csira helyett. Az *a* itt kihangzás, s e szó két formája úgy áll egymáshoz mint a máj és mája, ap és apa stb.: nincs tehát rajta mit kifogásolni. De mit nyerünk a változtatással? s a gyönyörű *csirbur* összetétellel? Nyugodjanak meg: Itélőszéki végzés nélkül is lesz a józan s finom fülű nyelvérzéknek esze, hogy ily felesleges komikumok meg ne gyökeredzenek.

De már a *vegy* és a *táp* ellen hiába való, és erősen el is késett az Önök sententiája. A *vegy* tő = mixtum, ahonnan: vegyes, vegyül, vegyít, és *számtalan* összetétel s így ép úgy egy tekintélyes család anyja, mint a *táp*, melynek összetételeit: tápanyag, tápszer, tápleves (Kraftsuppe), tápdús, táphiány, tápcső, tápintézet, tápdíj, sőt tápvíz (a gépben), táplaház s eféléket a tápláló anyag (vagy, mert ez is átkos szó, tehát: *tápláló matéria*) stb. helyett nem fognák Önök többé kiirtani, ha rosszak volnának is. De hát nem is rosszak: a *tápol* igéből (melyet épen úgy kell feltennünk, mint péld. az »örvendetes«-ben az *örvendet*-et, ha nem használták is soha), lett *tápol*a v *tápla*, s ebből *tápla-al* = táplál; mint a tok-olból (tokba tesz): tokola, tokla; a vizs-olból vizsola vizsla, s a vizs-ogból vizsoga vizsga (de nem ám »examen« értelemben, hanem vizsgásra vagy összetett képzővel vizsgálódásra hajlandó, készséges) stb.; s ezekből ismét: táplál, betoklál, vizsgál.

A *ham*-any és *keser*-eny ellen sem lehet kifogás, de igen a *kön*-eny és *kesr*-eny ellen. Mert *kön* és *kesr* tők nincsenek, de van *keser*, melyet főlebb láttunk, és e sorozat:

<i>ham</i>	hamu	hamv	
dar	daru	darv	
	szaru	szarv	
fal	falu	falv	
eny	enyü	enyv	
nyel	nyelü	nyelv	
öly	ölyü	ölyv	
köny	könyü	könyv	(lacryma)
göny	gönyü		
ked	kedü	kedv	
ned	nedü	nedv	

red	redü	redv
tet	tetü	tetv

e sorozat, melynek első oszlopa a tiszta gyököt, a második a kihangzásost (többnyire avúltat), a harmadik az előhangzójú képző és rag előtt a *v*-vé sűrűdő kihangzásos formát tünteti fel, úgy hiszem 1875-ben nem kíván többé magyarázatot. S e sorozatban találja a tőjénél fogva hibáztatott *ned*-ély (s a *kedély* is) igazolását.

A *tökély*, mint olyan vettetik el, melyben a képző kifogástalan ugyan, de a tőnek vagy alakja, vagy jelentése nem igazolható. De hát a *tök*-életes és *tök*-életességben igazolható a »tök« tőnek alakja vagy jelentése? Hiszen csak a képző változott, az ellen pedig nincs kifogás?

A *takár* orvosi műszó pedig nem is származtatás, hanem összetétel: *tak*-ár (a honnan: árad): itt tehát nem levén képző, az nem is eshetik kifogás alá; a tő pedig a *tak-ony* származékból van elvonva, mely világosan sem vért, sem vizenyt, sem semmi egyebet ugyan nem jelenthet mint épen csak — *mucust*. Azt pedig csak nem fogják a grammatikus urak állítani, hogy a *tak* csak az *ony* képző által nyeri *mucus* jelentését? Vagy a »takony« tán gyök? Kitelik ez is az Itélőszéktől épen úgy, mint tőlünk hogy képzőnek tartjuk. Ki azt nem tartja képzőnek, azzal tulajdonkép nincs mit vitatkozni képzőkről, s még akkor sem volna, ha *ar-any* és *sav-any*, *föv-eny* és *söv-eny*, *pag-ony* és *sutt-ony*, *bükk-öny* és *borzs-öny* stb. stb. nem levén is, a *tak-ony* magában állana.

A *lobor*-ban sem a tő (*lob*), sem a képző (*or*) *nem* esik kifogás alá. E szó baja csak az, hogy a görögöt (*pyramis*) fordítani akarja, s így nem fejezi ki, sőt meg sem közelíti a fogalmat, melyre ok nélkül feltaláltatott: a *gúlát*. De szép szó, tért kezd foglalni, más értelemben nem használtatik: baj lesz-e, ha maholnap a gúla mellett csakugyan fenmarad?

De határozottan rossz az *egylet* (Széchenyinek e kedves szava) a tőnél fogva. Nem mintha *egyelni* grammaticice rossz képzés volna, hanem mert nem felel meg bizonyos szabatos fogalomnak, tehát mert tulajdonkép *nem jelent semmit*. Ellenben a *többllet* képezve is jól van, helyes jelentéssel is bírna, a *többleni*

bizonyosan azt fejezvéni ki, mit a többszörösíteni, szaporítani, tehát szaporodást: csak azt nem fejezi ki, a minek használtatik, a *plust*. Itt is lát nem a *tőt* lehet kifogásolni, hanem a szokást, mely oly értelmet fog rá, melyet ki nem fejez.

Most térjünk a kifogásos *képzőkre* át (II. resolútió, 5. dogma).

Itt az anathéma 1) a »*megmerevült*« másutt »holt«, nálam a nyugvó képzőkre száll. Általában már nyilatkoztam ezekről; s ha Horác 1900 évvel ezelőtt már megnyugodott benne, hogy

Multa renascentur, quae iam cecidere. . . .

mi az avúlt szók és képzőkről egyformán áll: úgy az areopág urai, 1900 év után, látva hogy nem is az avúlt szók és formák (minden esetre írók általi) felélesztése ölte meg a latin nyelvet, megnyughatnak benne, hogy nem innen közelít azon veszély, mely nyelvünket fenyegeti. Ily »*megmerevült*« képzőt az 5. dogma a) pontja hármát említ: *-ep* (péld. fölep), *-ány* (korány) és *-ma* (szakma). De hát az *al-ap*, az *áll-ap*, a *kal-ap* (a *kal-l* igéből), a *sil-ap*, *isz-ap*, *ül-ep*, *ker-ep*, *köz-ep*, *czöl-öp* stb. mért jök? Mert »nem új keltüek«? — Így az *-ány* képző (mely párlejtes hangtársával az *ény*-nyel együtt az *any eny* nyújtott formája csak) jó volt akkor, mikor a lapány, leány, vágány és bárány, zákány és csobány, legény és szegény, lepény és cserény, edény és kötény stb. keletkeztek, csak ma nem az többé? S a *-ma* képző (párlejtesével *-me*) rosszabb ma, mint mikor az alma és szalma, szárma és tukma, az elme és kelme keletkezett?

A második anathéma az *idegen eredetű képzőket* éri, melyek a *nok*, *ár*, *cze*. De meggondolták-e uraim, hogy ha ezek a nyelvet rontják, ki kell az ezekkel már képzett s használatban levő szókat is irtani; meggondolták-e, hogy kicsinyítő melléknévképzőink közül, mely kevés maradna meg? s hogy ép ily joggal az idegen *szók* is ki volnának vetendők?

A harmadik átok a *koholt képzőket* éri (*ancz*, *oncz*, és *da*). Ki koholta ezeket? a *gubancz*, *suhancz*, *virgonc*, *kölöncz-féléket* vajon ki csinálta? s az újabb *újoncz* és *ifjonczot*, a *lelenczet* és *különczöt* ki fogadta el? Nem-e az összes nemzet?

— A *da* helyképző e formája pedig mély ismeretével a nyelvnek készült. T. i. a helyképző jelentésének vivője a *d*, mely hol hangzó közbejötté nélkül használtatik (Nádas-*d*, Köves-*d*), hol segédhangzónak *elibe-*vetésével (Had-*ad*, Szeg-*ed*); de ép ily joggal maga *után* is vetheti a segédhangzót, ez csupán a széphanzás kérdése levén, és veti is. Mert mi a *da* a Várda helynévben? mely szerint lett aztán az ápolda, növelde, iroda, szülde, és száz más, melyet többé nem nélkülözhetünk? — A *ne, nya, oszlán, orján* képzőket nem ismerem. Nyugodjanak békével!

Még a képző bal *alkalmazása* gáncsoltatik, s különösen az *önkivület* példában méltán, melyet az *alkalmat-os*, *szerelem-et-es* sem véd, aligha nem igaza levén Czuczornak, midőn ezeket az *alkalmas-os*, *szerelemes-es* elváltozásából származtatja.

Végre, mindent összefoglalva, az Itélőszék azt kívánja minden új szótól, hogy az *alapszó jelentése átlátszó*, a *képző módosító ereje érezhető* legyen, s hogy ez csak azon működés végzésére alkalmaztassék, melyet a nyelvszellem eléje szabott.

És többet nem? Bagatella! Lássuk az életet! a praxist!

Például: mikor a »komolyt« csinálták, átlátszóbb volt-e ez alapszó: *kom*, mint ma? S im megértették, használják, s azt sem tudjuk már ma, hogy e szót nem csak Páriz Pápai, de még Bod Péter sem ismerte ezelőtt száz évvel. — Vagy vegyünk egy merőben újdonsült szót! *Jutányos*. Az alapszónak: *jutány* átlátszó-e az értelme? S ki nem érti? ki nem használja még is? Ennyire áll még a »Verba valent usu.« A nyelvérzék megérezte, hogy mit jelenthet s reá nyomta helyeslése bélyegét.

S »a *képző értelemmódosító ereje* is érezhető legyen.« »Érezhető« jó. Szerencsére itt az Itélőszék már nem kíván átlátszóságot. Mert akkor azt kérdezném, hogy a legelőbb, legáltalánosb képzőnek, az *as, os, es, ös*-nek, mi az ily átlátszó értelemmódosító ereje?

pénz-es : kinek pénze van ;

nyelv-es : kinek nyelve van? Nem, hanem a ki nyelvével, mint szóló eszközzel, visszaél ;

asztalos : kinek asztala van? Nem, hanem ki asztalt és még egyéb fabútort csinál;

paraszt-os : kinek parasztja van? Nem, hanem, kinek modora a parasztéhoz hasonló. Így mai-as, a mi a mai szokások szerint van.

kocsi-s : kinek kocsija van? Ó dehogy, akkor a királyné is az volna; hanem ki a kocsiba fogott lovakat hajtja;

hid-as : kinek v. minek hidja van? Nem, hanem bizonyos talp, sőt lábakon álló disznóól is;

in-as : kinek ina van? vagy kinek sokat kell inálnia?

kez-es : kinek keze van? vagy ki másért felelősséget vállal?

darab-os : minek darabjai vannak? Nem, hanem a mi nem sima, nem folyékony, a mi vagy a ki durva, goromba stb.

krajczár-os : a minek, vagy kinek krajczárja van? Nem, hanem a krajczárt érő pénzdarab, vagy a mi krajczárba kerül, péld. zsemlye.

S így a végtelenig.

Tehát csakugyan érezni, vagy helyesben : gyakorlatból meg kell tanulni igen sok esetben a képzőnek úgy — mint az alapszónak mindig — az értelmét, mely tehát csak ritkán lehet átlátszó.

S ép azért, távol vagyok tőle, hogy a szóalkotásban a szabadosságot proclamáljam. De első kellék a szóalkotásban a *helyes nyelvérvék* s egy neme az *inspiráció*nak, melylyel rend szerint nem a grammatikus, hanem a szellemes író bír; mi nem zárja ki azt, hogy a grammatikus figyelmeztesse a rosszra; de hogy csináljon is, arra, épen elméleti elfogúltsága miatt, vajmi ritkán alkalmas; káros pedig, ha pusztá grammatikusok szövetsége, még a névtelenség nimbusába is rejteztve a tekintély füstjével akarja a vidor nyelvérvéket elkábítani. A *jellem*-et ily ál akademia soha sem csinálta volna meg, s már azért sem, mert *elvei* szerint sem volt volna szabad (mert hol itt az átlátszó jelentésű alapszó? hiszen *jell* szó nem is létezik); de mit nyújtana helyette, ha sikerülne azt kiirtani? Szerencsére nem fog sikerülni. S így az ily Cruscának positiv és negativ hatása = 0.

De van, igen is van, minden nyelvnek oly oldala, mely

felett éppen grammatikusnak okvetetlen kötelessége szigorúan örködni, s ez annak *organismusa*, melynek ha törvényességét fenn nem tartjuk, a nyelv lassanként megromlik, elváltozik, *mássá lesz, mint volt*, mint olyan pedig ami volt, kihal. A latin nem azért lett holt nyelv, mert leánynyelvei sok római szót elejtettek, sok idegent felvettek: volt, ha kevesebb is, de elég görög szó a római nyelvben annak legjobb korában is, s a szó nem változtatja el az organismusát a nyelvnek; de jött a *formák*, a paradigmák megromlása, először a lingua rusticában, majd az idegen népek nyelvei ráhatása által, s a római nyelv, *organismusának megromlásából* halt meg. De valamint a természetben nincs megsemmisülés, csak formaváltozás, úgy a római nyelvből is lettek, és pedig még mindig szép, leány nyelvek, melyeknek alkatrészeiben az még él: lett olasz, spanyol, francia nyelv: de azok nem a római nyelv többé. Volt a mi nyelvünknek is oly kora (XVII sz.) hogy, különösen a törvényes igazgatás körében, minden harmadik szó idegen volt: de nézzétek meg azon szavaiban eltisztátlanult nyelvet: mely szabályos, mely ép annak organismusa: azt sem a számtalan idegen szó, sem a nem kevés rosszul csinált műszó nem bírta megromtani. De meg kezdett — a schematicus nyelvérzék elgyengülésével, *milyet minden élő nyelv mutat idővel, ha a tudomány meg nem őrzi* — meg kezdett *paradigmáiban* romlani már a XVII. században: és ime e romlást akarja az új orthologia kanonizálni: paradigmáinkat, s a szófűzést, tehát a *a nyelv szervezetét* rontja meg, s ez, *uraim, az igazi nyelvrontás*, ez az, melyet az új orthologia gyakorol, nem pedig egy-egy rosszul képzett szónak használata; s ez a tárgy az melyről, mihelyt érkezésem lesz, külön kívánok értekezni.

III.

Láttuk mily alapokon nyugszik a »Nyelvtudomány Itélőszékének« szóképzési dogmatikája. — Még némit kiegészítésül. Emlegettem, és szerencsémre emlegetik az orthologusok is, a *nyelvszellemet*, a *nyelvérzéket*. Mi ez? Némelyek elvetik, semminek, mert indefinibilisnek, tartják. De hát mi az élet? A némely physiologusok principium bioticumja? Szó, puszta szó, azt mondják; pedig tagadhatják-e hogy ugyanazon test, a mely perczben az élet kiköltözött belőle, más mint a mi egy perczcel azelőtt volt, pedig azt a még élő testben is (hisz bonczolunk élő állattesteket is) hiába keresi a boncztudós kése, a vegyész minden reagense. Van, és volt: azt ugyan tudjuk, mert ott hat, itt többé nem: de élő ember nem látta tudós nem ismeri; hatását látja, törvényességét ismeri: lényegét nem.

Épen így *van*, ha nem definiálhatjuk is, nyelvszellem: s én azt mondom: *ez csinálta a nyelvet* (ismerem a nyelv eredetéről szóló theoriákat; elmés némelyik, csak hogy a nyelv eredetét nem fejtette meg egy is). Azt mondom tehát: a nyelvszellem *csinálta*, vagyis azt ami csinálta, nyelvszellemnek nevezem: de mihelyt kérdezed, mikép: már ezt nem tudom; — ép úgy mint tudom hogy mi a szép, mi a költészet, de csak addig tudom, míg nem kérdezed, hogy hát *mi?* *Leírását* adja az aesthetika: lényegét nem. — Megkülönböztetem pedig a nyelvszellemtől a *nyelvérzéket*. Míg a nyelvszellem *teremtő erő*, a nyelvérzék fentartó tehetség, mely nem teremt, hanem a teremtett nyelvyangyból idomít, öntudatlan, ösztönszerű törvényességgel rendszerint; néha — szükségből — tágítva is a törvényen; s történik hogy a szigorún törvényes elejtetik ismét, a félig-az pedig fennmarad, épen mert előhozójok csak is *nyelvérzék*. S ez a dolog titka, melyet a grammatiku-

sok nem akarnak érteni; amiért is nem a grammatikusok, hanem a költők és írók folytatják a nyelvérzék tehetségével azt, mit egykor a nyelvszellem indított meg és tett, míg teremteni meg nem szűnt: ő a semmiből, a nyelvérzék a meglevőből, s a meglevő szerint.

Ez az egyik. Amásik az, hogy a Nyelvtudomány Itélőszéke, midőn az igetős összetételekre kimondja az anathémát, így ír: »az *újabban alkotott* igetős összetételek, mint a m. nyelv természetével meg nem férők, egytől-egyig helytelenek.« Tehát a melyeket a nyelvérzék régebben alkotott, s a nemzet általános nyelvérzéke elfogadott, az jó volt, és ma is jó? a melyket pedig ma, péld. egy író, öntudatosan, analogia szerint csinált, daczára hogy a nemzet általános nyelvérzéke ezt is elfogadta, nem jó? — Czélszerű lesz az évszámot meghatározni, melyen innen a nyelvérzéknek már nem lesz szabad igetős összetételt csinálni, holott tavál még csinálhatott.

Igen, de egy más dogma szerint nem helyesek az egy, vagy egyikét, analogiára támaszkodó alkotások: de ha az az *egy* vagy *egypár* példa helyes volt, van-e ok reá, hogy több, s akárhány, hasonló képzés ne legyen megengedve? ha pedig akkor mikor az készült — péld. a társ nélküli *karima* — helytelen volt, mint üthette rá a nyelvérzék helyeslő bélyegét? — A *térime* is élni fog, ha a grammatikusoknak nem tetszik is, csak a nyelvérzéknek tessék. A miből nem következik hogy vég nélkül vegyük gyakorlatba e képzőt: a nyelvérzékben lakik bizonyos izlés, mérséklet, sőt szeszély is, miknél fogva van képző, mely majdnem általánosan használtatik, más kevesbbé, egy harmadik ritkán — de miből nem következik, hogy teljesen félre vessük. Vannak képzők, melyek rokon vagy igen hasonló jelentésűek, s azért egynél több nélkülözhető volna; de a nyelvérzékben nem csak grammatikus lakik, hanem költő is, s a változatosság a szépízlésnek legáltalább tetszetős.

Tisztelt Osztály! Nem mondok tán új dolgot, de ez alkalommal helyén lesz elmondanom. Bámulatos a nyelvtelentő szellem eljárása, mely aránylag oly kevés hangelemekkel annyi fogalom és viszony kifejezésére képesítette a nyelvet. De azt első sorban nem többtagú hangösszegekkel (ez

roppant erőfecsérlés volt volna), hanem a legnagyobb gazdálkodással egy, vagy két, ritkán három szóhangból összeállított gyökökkel igyekezett elérni; ezekkel másokat tett össze, melyek idővel, leggyakrabban hangilag elkopva, képzők lettek; másokat viszonyok jelelésére fordított, mik lassanként szinte elvesztvén önállásokat, elváltoztak, összefonnyadtak, s így a mai ragokat állították elő. A gyökök birtak kezdetben bizonyos saját jelentéssel, különben péld. a *szom* és *gyöny*, ugyanazon képzőkkel összetéve, mint származékok, nem jelenthetnének különbözőt: a *szomorú* nem jelenthetne mást, mint a *gyönyörű*. Minél több fogalommódosulásra kellett kifejezés, annál többféle képzővel egyesítették a gyökök (kom: kom-oly, kom-or), s utóbb mint olyak, melyek csak általánosan jelezték volt az értelmet, a származékok által, melyek már körülirtabban adták azokat, feledékenységre tolattak. Így lettek a holt, *helyesben nyugvó*, vagy amennyiben a származékokból elvonattak, az elvont, *gyökök*. Számos képző is nyugszik századok óta. Kezdetben a nyelvszellem szaporább volt, sokszor azonegy viszonyra vagy anyagi fogalomra több gyököt teremtett meg: később az ily túlszaporodás egynek másnak elejtése által mérsékeltetett (mikép minden más nyelvben is), de abból nem következik hogy az ekép *nyugvó gyökök és képzők* oly korban, midőn a szellemi fejlődés roppant mérvekben halad, a *fogalmak ezrivel szaporodnak*: nyelvünk régi, nyugvó kincseit is új képzésekre fel ne használjuk. Igaz, hogy azok jelentései ritkán »tiszták, átlátszók»: elég ha megközelítik fogalmainkat: a többbit a nyelvérzék végzi.

Így fogva fel a nyelv képződését, azt ugyan így folytatnunk nem csak szabad, hanem szükséges is: szabad, mert nyelvünk élő nyelv, melynek a *nemzet nyelvérzékében élő* gyökerei vannak; szükséges pedig, ha szaporodó fogalmainknak szabatos kifejezést is kívánunk adni.

Nem tagadom, hogy készül számos rossz szó. Ezekről ne féljünk: épen a nyelvérzék elejti a rosszakat vagy alkalmatlanokat, s a Thewrewk Emil-féle lajstromban foglalt ilyenek felett — bizton mondhatni — a nemzet hallgatag ki-mondta már a napirendre térést. Másokra, melyek szinte vagy

rosszak, vagy legalább a Nyelvőr kívánalmának meg nem felelők, rá nyomta a nemzet a jog bélyegét, s azok ellen hiában berzenkedünk. A *pamlag* felette rossz, de azért magyar nő nem fog többé *kanapéra* ülni. A Nyelvőr elmélete ellen vannak a *jog* és *gyár*, a *tömb* és *zöm*, *terv*, *szerv*, *élv*, *érv*, *érvény* és *érvényes*, *jelves*, *jelvény*, *ipar* és *verseny*, *viszony*, *divat*, *botrány*, *elnök*, *titkár*, *ünnepély*, *szeszély*, *erély*, *eszély*, *kedély*, *szivélyes*, *hatály*, *ragály*, *eszmény*, *szerény*, *jellem* és *szellem*, *jutányos* és *szilárd* — és ezer — igen is ezer — más, mely nélkül a nemzet nem akar és nem fog ellenni, bármit mond egy ősz elmélet.

Uraim, e dogmatismus elszegényedésre, ellapulásra, minden változatosság, erély és báj elvesztésére vezet: azért ovakodva ugyan és mérsékeltén, de bátran haladjunk eddigi utunkon: *csak így tarthatja meg nyelvünk az ifjuság, eleven-ség és erőből egyesült tündér szépségét.*

